

М. Чернишова

м. Київ

**МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ДО ДОСЛІДНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ: СТРУКТУРНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Анотація. У статті на основі теоретичного аналізу обґрунтовується необхідність нового підходу до дослідження організаційно-методичні засади формування такої готовності, зокрема технологічні основи її здійснення й організаційно-педагогічні умови їхньої освітньої підготовки, а також структурно-процесуальний аспект моделювання системи формування їх готовності до дослідницької діяльності.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, майбутні менеджери, соціально-педагогічна система, моделювання, системний підхід.

М. Чернышова

г. Киев

**МОДЕЛИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ
БУДУЩИХ МЕНЕДЖЕРОВ ОРГАНИЗАЦИИ К
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СТРУКТУРНО-
ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ АСПЕКТ**

Аннотация. В статье на основе теоретического анализа обосновывается необходимость нового подхода к исследованию организационно-методические основы формирования такой готовности, в частности технологические основы ее осуществления и организационно-педагогические условия их образовательной подготовки, а также структурно-процессуальный аспект моделирования системы формирования их готовности к исследовательской деятельности.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, будущие менеджеры, социально-педагогическая система, моделирование, системный подход.

M. Chernyshova

Ukraine, Kyiv

SIMULATION OF THE FORMATION OF READINESS FOR FUTURE MANAGERS TO RESEARCH ACTIVITIES: STRUCTURAL AND PROCEDURAL ASPECTS

Annotation. The article deals with the basis of theoretical analysis of the necessity of a new approach to the study of organizational and methodological foundations for the formation of such readiness, including technological basis for its implementation and pedagogical conditions of education and training, as well as the structural and procedural aspects of modeling the formation of readiness to research.

Keywords: higher educational institutions, future managers, social and educational system simulation, system approach.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується високим ступенем нестабільності соціально-економічної сфери, що вимагає підготовки професійно грамотного фахівця-менеджера організації здатного до самовдосконалення, вміння приймати нестандартні рішення в різноманітних ситуаціях професійної діяльності, вибору ефективного інструментарію менеджменту з метою досягнення поставленої мети [1]. За цих умов модернізація системи вищої освіти шляхом ефективною підготовки майбутніх менеджерів і забезпечення неперервного зростання їх професіоналізму зумовлює оновлення змісту та форм навчання у ВНЗ з урахуванням національних та міжнародних вимог суспільно-економічного розвитку [2].

Сучасний розвиток вітчизняної педагогічної науки в напрямі підвищення професіоналізму працівників вищих навчальних закладів

визначається взаємодією різних чинників, а саме: посиленням уваги до досліджень з проблем розширення концептуального поля розвитку вітчизняної педагогіки вищої школи; обґрунтування і розроблення нових підходів до розв'язання проблеми зростання професіоналізму викладачів ВНЗ; підвищення якості освітніх послуг, залишаючи водночас увагу на позитивних здобутках традиційної методології конструювання змісту, форм і методів навчання майбутніх менеджерів організації (далі - менеджерів) тощо. Все зазначене вище зумовлює необхідність нового підходу до формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності, зокрема оновлення структурно-процесуальної основи її здійснення, вдосконалення організаційно-педагогічних умов їхньої освітньої підготовки, а також інструментарію моделювання системи формування їх готовності до дослідницької діяльності.

Актуальність. Підготовка менеджерів в сучасних соціально-економічних умовах характеризується активними інноваційними процесами, пов'язаними з демократизацією й гуманізацією навчання, введенням варіативних навчальних планів, удосконалення змісту навчальних дисциплін, а також форм і методів їх опанування. На означені напрями активізації процесів здобуття та розширення змісту професійних компетенцій вплинуло також розширення професійного та соціокультурного середовищ діяльності менеджера, зміна орієнтирів використання та призначення його професійних знань, умінь і навичок, підвищення вимог до самоменеджменту в усіх складових ефективної професійної діяльності.

Проблемі готовності людини до ефективної професійної діяльності присвячені дослідження О. Виханського, А. Ганюшкина, И. Дарховського, М. Дьяченко, Л. Евенко, Л. Кричевського, Н. Левитової, С. Макарова, В. Мерлина, В. Мясичева, А. Наумова, Б. Паригіної, К. Платонова, В. Полякова, И. Сасова, Л. Фишмана та ін. Водночас світовий досвід підготовки менеджерів свідчить, що розвиток їх професіоналізму розглядається в руслі класичної теорії менеджменту, окремі елементи якої

розроблені М. Альбертом, Т. Бойделом, М. Вудкоком, П. Друкером, М. Месконом, Д. Френсисом, Ф. Хедуори, Л. Якоккой та ін. [3].

Аналіз практики підготовки менеджерів показує, що формування їхньої готовності до професійної діяльності зв'язують, найчастіше, із введенням додаткових, у тому числі інтегративних спецкурсів (В. Андрєєв, С. Белова, Н. Бочкина, Е. Гришина, Н. Скорбилина), не акцентуючи увагу саме на рівні готовності менеджерів до дослідницькій діяльності як складової їх професійної діяльності.

Актуальність означеної проблеми (необхідність розв'язання протиріч, наявність соціального замовлення, а також потреби теорії та практики професійної освіти), її недостатня методологічна розробленість, а також поглиблення теоретичних і практичних досліджень у напрямі вдосконалення науково-методичних підходів до професійної діяльності менеджерів зумовило формування змісту цієї статті.

Метою статті є представлення розробленої технології та інструментарію формування готовності менеджерів до дослідницької діяльності як напряму розвитку їх професіоналізму з урахуванням швидкоплинних соціально-економічних змін.

Виклад основного матеріалу. Моделювання системи формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності здійснювалося на основі реалізації загальнонаукових підходів, зокрема: системно-цільового, інформаційно-технологічного, функціонального, компетентнісного, прогностичного, термінологічного, міждисциплінарного, особистісно-розвивального. Важливе методологічне значення для нашого дослідження мають положення філософії освіти; концепція неперервної освіти; а також положення теорії систем та їх розвитку; теорії соціальної комунікації; теоретичні засади професійної підготовки; практики управління у ВНЗ; основи кадрового менеджменту та ін.

В основу концепції дослідження покладено положення щодо формування готовності менеджерів до дослідницької діяльності як

багатоаспектного соціально-педагогічного процесу на основі компетентнісного підходу. Науково-методичний рівень концептуалізації означеної проблеми полягає в комплексному підході до розв'язання обраної проблеми й відображається в теоретичних і практичних засадах розвитку професіоналізму менеджерів шляхом формування їх готовності до дослідницької діяльності та узгодження реалізації різних аспектів їх професійної діяльності: науково-педагогічного, функціонально-процесуального, інформаційно-технологічного.

Системне формування готовності менеджерів до дослідницької діяльності здійснюватиметься, на нашу думку, ефективно, якщо: наукові та практичні засади цього напряму розвитку їх професіоналізму співвідноситимуться як взаємопов'язані складові, а реалізація конструктивно-технологічної функції буде спрямована на підвищення рівня формувальних процесів шляхом урахуванням основ системно-цільового та компетентнісного підходів; в освітній системі вишу буде створена спеціальна функціональна підсистема, побудована на основі принципів діяльнісного підходу, в якій має бути:

- визначено комплекс значущих для майбутньої професійної діяльності менеджерів дослідницьких завдань та механізми їх розв'язання;
- розв'язання кожного професійно значимого дослідницького завдання входить у зміст інтегрованої навчальної програми і є складовою загальної мети професійної підготовки менеджерів організації;
- зміст освітньої підготовки менеджерів структурований з урахуванням компетентнісно-діяльнісного принципу й здійснення міждисциплінарної предметної інтеграції змісту навчальних дисциплін;
- забезпечене раціональне сполучення традиційних форм навчання менеджерів і таких, що активізують освоєння змісту навчальної програми;
- технологія навчання менеджерів передбачає моделювання дослідницької діяльності й використання спеціальних форм здобуття знань,

умінь та навичок, що забезпечують трансформацію предметних знань у розв'язання дослідницьких завдань;

- передбачено включення майбутніх менеджерів з перших етапів навчання в спільну дослідницьку діяльність зі студентами інших спеціальностей, а також викладачами;

- зміст педагогічної практики менеджерів орієнтовано на розв'язання різних типів дослідницьких завдань, способи організації, наступність й інтеграції якої забезпечують перевірку компонентів готовності до дослідницької діяльності;

- визначені вимірювальні шкали й процедури контролю й оцінювання готовності до дослідницької діяльності тощо.

Нині значення всебічного розвитку вищої освіти як найважливішого фактору формування нової якості не тільки педагогіки, а й суспільства в цілому, постійно зростає. Тому проблема активного розвитку освіти і науки є глибоко соціальною і належить до пріоритетних завдань суспільства, яке безпосередньо пов'язано з системою національних інтересів, підвищенням якості життя та національної безпеки, де вища освіта має бути інструментом усунення суспільних і економічних негараздів, а не відбивати їх. Виявлено, що у більшості країн світу розвиток освіти і науки набуває пріоритетного значення, проте в Україні ж спостерігається зниження соціального статусу науковця будь-якої сфери продуктивної діяльності.

Майбутні менеджери як випускники ВНЗ недостатньо використовують досягнення науки в практичній діяльності, зазнають значні труднощі в організації науково-дослідницької роботи. Загальновідомо, що без розуміння методології й логіки науково-дослідницького процесу, без оволодіння методами наукового пізнання неможливе глибоке розуміння сутності досліджувальних явищ і процесів.

Відсутність наявного управлінського потенціалу в професійній діяльності майбутніх менеджерів як здатності до ефективної дослідницької діяльності та низька якість їх управлінської культури спричиняють суттєві

перешкоди суспільному розвитку, спроможність суспільства здійснювати реформи, а також зростання власного професіоналізму. За цих умов очевидно є потреба трансформації засад, на яких має будуватися зміст та технології професійної підготовки у вищах. Однак, у частині підготовки менеджерів до дослідницької діяльності сучасна практика вишів має низку недоліків, які нам і було узагальнено.

Нині в науковому забезпеченні підготовки менеджерів до дослідницької діяльності як проблеми педагогічної теорії та практики є низка принципово важливих питань щодо теоретичного обґрунтування доцільності формування такої готовності як моделювання соціально-педагогічних систем. Нами це досліджено як цілісна соціально-педагогічна система, компонентами якої є: мета, організаційно-педагогічні умови освітньої підготовки майбутніх менеджерів до професійної діяльності; компоненти професійної діяльності; міждисциплінарна (інтегрована) навчальна програма формування готовності майбутніх менеджерів організації до дослідницької діяльності; інструментарій оцінювання їхньої готовності до дослідницької діяльності; рівні готовності; технологія, що реалізує освітню функцію та сприяє досягненню бажаного професійного результату.

Реалізація такого підходу є провідною ідеєю концепції нашого дослідження, що реалізовано у розгляді багатогранної соціально-педагогічної системи особистісно орієнтованої підготовки менеджерів до дослідницької діяльності в умовах неперервної освіти як складової цілісного процесу фахової підготовки у контексті тих соціокультурних процесів, що відбуваються у сучасному вітчизняному освітньому просторі.

До складу професійно значимих дослідницьких завдань для успішної діяльності менеджерів ми включили: самоаналіз розвитку власного професіоналізму; аналіз динаміки розвитку сфери професійної діяльності; визначення професійно-ціннісних орієнтацій; вивчення та дисемінація досвіду; визначення ефективності нововведень тощо.

Моделювання системи формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності як розв'язання проблеми педагогічної теорії та практики спрямовано на підвищення рівня доступності професійних знань, умінь та навичок, а також мотиваційних процесів в напрямі наявності у фахівців активної особистої соціально-професійної позиції, зрілості самовизначення раціональних шляхів і механізмів розв'язання дослідницьких завдань.

Сьогодні, в умовах ускладнення життя суспільства, його технічної і соціальної інфраструктури вирішальним виявляється зміна ставлення ВНЗ до підготовки фахівців у будь-якій області. Це істотно залежить від організації як цілісного педагогічного процесу, який полягає у створенні нових організаційних прийомів, об'єднанні наукових напрямів, інноваційної діяльності, так і впровадження сучасних систем підготовки.

Складовими організаційно-педагогічних умов освітньої підготовки майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності як напряму розвитку їх професіоналізму є: соціально-педагогічні та організаційно-навчальні, а також, нормативно-правові; структурно-організаційні; науково-методичні; інформаційно-технологічні; мотиваційні; матеріально-технічні; кадрові; фінансові.

Моделювання системи формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності, зокрема її структурно-процесуальний аспект, реалізовано шляхом розроблення ієрархічної структури, визначення доцільності якої обґрунтовано на теоретичному рівні з урахуванням закономірностей, принципів та перспектив розвитку освітніх технологій.

Обґрунтовано, що технологічними основами формування готовності менеджерів до дослідницької діяльності є: виявлення технологічних суперечностей та аналіз причин виникнення суперечностей в соціально-педагогічних системах; самостійне розроблення на концептуальному рівні ідеї (мета, принципи, організаційно-педагогічні умови, механізми реалізації, прогнозована результативність тощо), що забезпечує впровадження

технологічного інструментарію підвищення ефективності функціонування педагогічної системи, використовуючи інструментарій планування розвитку професіоналізму фахівців; готовність та здатність прийняття відповідальне управлінське рішення щодо доцільності впровадження нової соціально-педагогічної технології тощо.

Одним із методів проектування системи формування готовності менеджерів до дослідницької діяльності став метод організаційно-структурного моделювання, результатом якого було розроблення моделі у вигляді ієрархічної соціально-педагогічної структури, яка є поширеним типом системних об'єктів для систем такого типу та явищ. Ієрархічна будова такої системи у методологічному контексті виступає як результат урахування принципу функціонального характеру цілісності. Таке моделювання як реалізація технології здійснювалася в чотири взаємопов'язаних етапи, а саме:

- проектування (синтез) теоретичної моделі;
- вибір критеріїв оцінювання ефективності;
- апробація;
- моніторинг;
- аналіз та інтерпретація результатів моделювання.

Під моделлю ми розуміли спрощену структуру реальної соціально-педагогічної системи формування готовності менеджерів до дослідницької діяльності.

Комплексний підхід до розроблення такої моделі формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності (далі – модель СФГМДД) було реалізовано через низку методів, а саме: системного аналізу, ієрархічного моделювання із застосуванням елементів організаційно-процесуального проектування, а також функціонально-цільового моделювання. У процесі проектування моделі СФГМДД було використано метод системного аналізу, який забезпечив вибір структурних елементів (підсистем).

Слід відзначити, що розв'язанню даної проблеми в різних аспектах присвячено багато праць відомих діячів, серед яких можна виділити О.Андрєєва, який стверджував, що при синергетичному підході головний акцент робиться на вивчення відкритих систем, елементи якої взаємодіють не тільки один з одним, але ще й із зовнішнім середовищем [4].

За цих умов освітня система розглядається з позицій самоврядування, самоорганізації, саморозвитку. Водночас М. Буланова-Топоркова і її співавтори [5] вказують, що синергетичний підхід до освіти відкриває можливості самоосознанного звільнення від необхідності судити про те чи іншому культурному феномені, а в даному контексті про освіту відповідно до її заангажованості.

Побудові моделі соціально-педагогічної системи передувало виокремлення основних елементів системного аналізу: мети, аспектів, альтернатив, критеріїв тощо. Мета її функціонування й завдання було сформовано на рівні ВНЗ як реалізація одного із напрямів досягнення стратегічної мети розвитку професіоналізму менеджерів.

Результатом застосування такого підходу став високий рівень готовності майбутніх менеджерів та вдосконалення професійної підготовки шляхом упровадження сучасних технологій навчання та планування власного часу в контексті розвитку їхнього професіоналізму. Тому визначення ефективності формування готовності менеджерів до дослідницької діяльності за умови впровадження розробленої моделі має спиратися на власну специфічну методичну основу.

Структурними складовими моделі формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності стали: мета та концептуальні основи формування дослідницької компетентності майбутніх менеджерів організації; організаційно-педагогічні умови, зміст і функції їхньої професійної діяльності; зміст і функції професійної діяльності, а також складові структурно-процесуального блоку.

Досліджуючи кожен окремий аспект системи, необхідно вкористовувати відповідну мову опису, яка буде адекватною розв'язанню саме цього аспекта задачі. Для кожного аспекта системи будується своя модель, встановлюється взаємозв'язок цих моделей. Кожна з моделей являє собою окрему систему, тому для неї зберігає силу сформульований щойно порядок роботи. Розбіжності виявляються на етапі розгляду складної соціально-педагогічної системи в цілому, а саме для її опису необхідно побудувати об'єднану й розширену метамову, знайти спільну для всіх галузь функціональних або схемних рішень, а в разі розв'язання багатоекстремальної задачі провести операцію послідовної оптимізації.

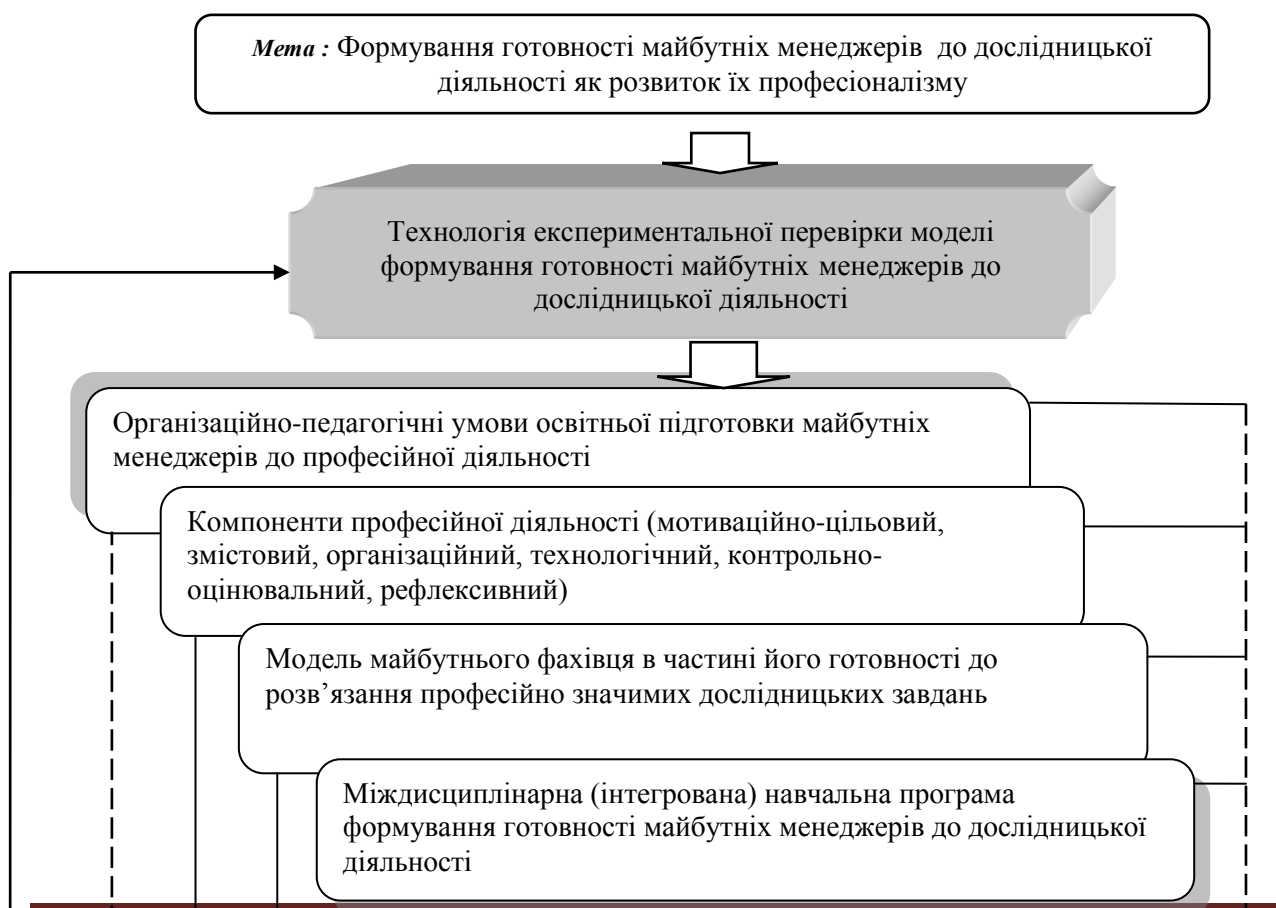
В основу моделювання покладено положення щодо закономірності розвитку й становлення сучасних соціально-педагогічних систем опанування майбутніми фахівцями професійних знань, умінь та навичок з урахуванням специфіки сфери їх застосування, що характеризує фазу оновлення систем у педагогіці, а також народження нових організаційних структур, нового порядку. Так, закономірність цілісності проявляється у тому, що при об'єднанні елементів у систему виникають нові якості (функції, об'єкти, властивості, цілі тощо), не властиві окремим складовим частинам [6].

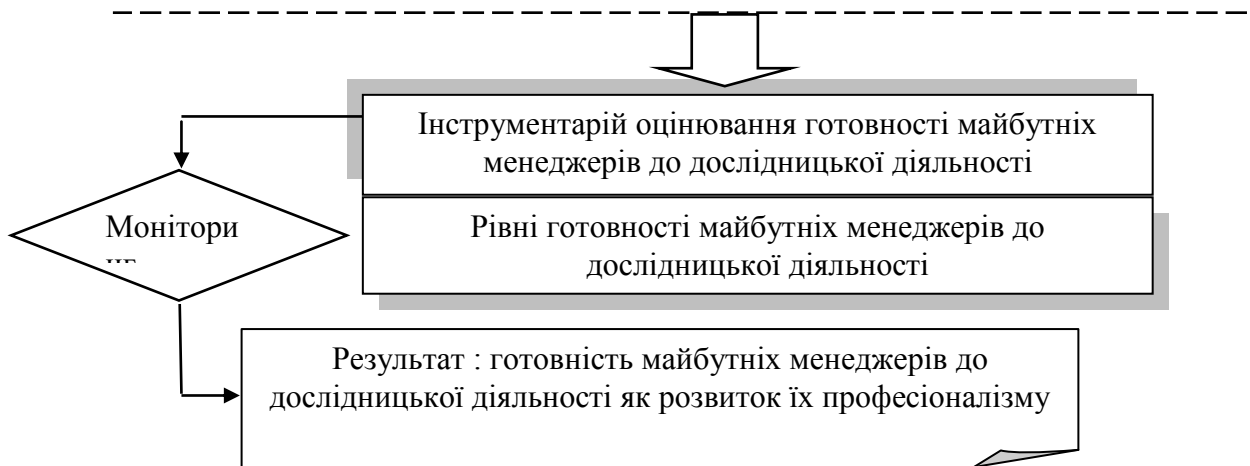
Ієрархічні системи широко розповсюджені не лише у штучних, розроблених людиною, системах, а і в промисловості, економіці, організаційних системах управління, у неживій та живій природі тощо. Універсальні закономірності побудови та розвитку ієрархічних систем знаходять обґрунтування у синергетиці, яка вивчає процеси самоорганізації й виникнення систем, підтримання функціонування, стійкості та розпаду систем самої різноманітної природи.

Така система має, зокрема, такі характеристики: наявність сукупності складових та елементів як структурні складові (підсистеми) та елементи в функціональному розумінні пов'язаних між собою; цілісність, ієрархічність, зв'язок із зовнішнім середовищем; цілепокладання та цілездійснення тощо. Доведено, що в контексті розроблення такої моделі доцільно враховувати

просторову й тимчасову ієрархії відносин між її структурними складовими, що є особливо важливим для врахування її структурно-процесуального аспекту моделювання. Виявлено та враховано в структуруванні та функціональному рішенні складових моделі СФГМДД специфічні якості соціально-педагогічних систем, зокрема: мету та концептуальні основи формування дослідницької компетентності майбутніх менеджерів; організаційно-педагогічні умови, зміст і функції професійної діяльності майбутніх менеджерів; складові структурно-процесуального блоку.

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми вимагає певної методики дослідження, як системної сукупності прийомів дослідження, прийомів і техніки дослідження. Автором розроблено цілеспрямовану методику моделювання структурно-процесуальної складової системи формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності, яка є достатнім ступенем наближення дала змогу врахувати всі чинники та фактори впливу на означений процес (рис. 1).

Рис. 1. Технологія експериментальної перевірки моделі формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності

В основу розроблення такої методики моделювання було покладено концептуальне положення щодо доцільності врахування мети та концептуальних основ формування дослідницької компетентності менеджерів як окремого блоку майбутньої моделі СФГМДД, а також навчально-методичного та структурно-процесуального блоків.

Основними етапами застосування цілеспрямованої методики моделювання структурно-процесуальної складової системи формування готовності менеджерів до дослідницької діяльності стали:

- визначення мети моделювання;
- з'ясування внутрішніх зв'язку в об'єкті дослідження та зовнішніх комунікацій, що можуть суттєво вплинути на результативність впровадження моделі;
- визначення концептуальних організаційно-методологічних засад розроблення моделі;
- спроектувати структурні та процесуальні складові моделі;
- розробити критерії оцінювання та об'єкти моніторингу;
- визначити рахунковий інструментарій та межі його застосування;
- формалізація моделі з урахуванням граничних умов моделювання;
- наочне представлення результатів моделювання;

- з'ясування тенденцій розвитку означених процесів;
- визначення доцільності об'єктних взаємозв'язків;
- реалізація прогностичної функції моделювання – прогноз розвитку об'єкта моделювання;
- здійснення моніторингу впровадження моделі;
- визначення результативності та педагогічної доцільності впровадження розробленої моделі.

В основу експериментальної перевірки розробленої моделі СФГМДД було покладено концептуальне положення щодо доцільності оцінювання результативності як організаційно-змістової компоненти формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності, так і функціонально-процедурної складової [7].

Розроблено технологію експериментальної перевірки моделі формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності, поданої в авторській редакції як розгалужена структура алгоритму, та реалізовано комплексний підхід до визначення кожного із її етапів. Визначено та реалізовано інструментарій особисто-професійного розвитку майбутніх менеджерів шляхом формування їх готовності до дослідницької діяльності, що водночас є напрямом саморозвитку, а також проведення моніторингу такої сформованості як позитивних змін в їх освітній професійній підготовці, що відбулися за умови виявлення її організаційно-педагогічні умов, деталізації компонентів професійної діяльності, розроблення портрету майбутнього фахівця в частині його готовності до розв'язання професійно значимих дослідницьких завдань тощо.

Оцінювання ефективності відбувалося не тільки в момент розроблення та апробації моделі формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності, а впродовж усього часу її функціонування. Значна частина показників та індикаторів формувалася на етапі розроблення моделі, а їх рівень визначався локально.

У кожній сукупності показників було відібрано тільки ті, що характеризують рівень узгодження соціальних, педагогічних та професійних інтересів майбутніх менеджерів організації, і проведено інтегроване кількісне оцінювання рівня узгодженості інтересів суб'єктів означеного процесу. Важливим результатом педагогічного експерименту є наявність зростання як рівня готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності так і професіоналізму викладачів у частині її здійснення через застосування сучасних засобів розвитку педагогічних технологій.

За результатами експериментальної перевірки моделі формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності різниця у кількісному вимірюванні визначених індикаторів знаходиться в межах 12-26 відсотків (середній вибіркового показник збільшення складає близько 18 %). Відповідно до світового досвіду використання розроблених систем, методів і технологій вважається результативним, якщо має місце позитивне збільшення показників на 15-30 %, прогнозується і збільшення результативності їх упровадження у визначений термін часу. Все це дозволило оцінити ефективність реалізованої моделі як підвищення рівня дослідницьких знань, умінь та навичок у майбутніх менеджерів з урахуванням початкових результатів й умов в середньому на 16, 66 %.

Висновки. Експериментальна перевірка моделі формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності підтвердила актуальність реалізації системного підходу до означеного напрямку дослідження як соціально-педагогічної системи, що знаходиться у постійному розвитку і забезпечує умови для ефективної та стабільної освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців управлінської сфери, а також розвиток дослідницької компетентності та професіоналізму науково-педагогічних працівників.

Результати дослідження дають підстави вважати, що вихідна методологія моделювання системи формування готовності майбутніх менеджерів до дослідницької діяльності є правильною, визначені завдання

реалізовано, мета досягнута, сукупність одержаних наукових висновків має важливе значення для розвитку теорії та методики професійної освіти та сучасних педагогічних технологій.

Література:

1. Андреев А. А. Педагогика высшей школы. Новый курс / А. А. Андреев. — М. Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2002. — 264 с.
2. Луговий В. І. Модернізація вищої освіти в контексті Болонського процесу: проблеми сьогодення / В. І. Луговий // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України: у 5 т. — Т. 4. «Теорія і історія педагогіки». — К. : Пед. думка, 2007. — С. 18–27.
3. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: матеріали до першої лекції / уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков ; відп. ред. М. Ф. Степко. — К. : МОН, 2004. — 60 с.
4. Педагогика и психология высшей школы : учебное пособие / [М. В. Буланова-Топоркова, А. В. Духавнева, Л. Д. Столяренко, С. И. Самыгин, Г. В. Сучков, В. Е. Столяренко] ; отв. ред. М. В. Буланова-Топоркова. — Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 2002. — 544 с.
5. Чернишова М. О. Формування готовності майбутніх менеджерів організації до дослідницької діяльності : наук.-метод. посіб. / М. О. Чернишова ; НАПН України, Університет менеджменту освіти, Інститут менеджменту та психології. — К., 2013. — 172 с.
6. Chernyshova M. Some aspects of the theoretical principles on forming of readiness of future managers to research / M. Chernyshova // Voicesrisin. — 2013. — Режим доступу: <http://www.icae2.org/files/447.pdf>